

فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال چهارم، شماره های ۳ و ۴، ۱۳۸۸

توجیه‌های اخلاقی در اسلام در طراحی ابزارهای مالی

دکتر رضا راعی، سجاد سیاح*

گروه مدیریت مالی و بیمه، دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

چکیده

از الزامات رشد بازارهای مالی، به کارگیری ابزارهای مالی جدید است. در طراحی این ابزارها، باید عدالت و کارایی در کنار هم دیده شود. در این مقاله کوشش می‌شود با استخراج مبانی اخلاقی (ممنوعیت‌ها) و اصول اخلاقی (الگوهای عملیاتی)، نهایتاً معیارهای لازم برای طراحی محصولات مالی جدید تحت عنوان الگوی اخلاق اسلامی در مهندسی مالی ابزارهای مالی، مبتنی بر کارایی و عدالت تدوین شود.

کلیدواژه‌ها: نظام مالی، اخلاق اسلامی، معیارهای اخلاقی.

سرآغاز

اقتصادی و مالی جدا باشند (۵ و ۶). اهمیت مسائل اقتصادی و مالی در اسلام تا حدی است که از یک‌سو، یکی از رسالت‌های پیامبران در کنار دعوت به یکتاپرستی، تنظیم و ساماندهی روابط اقتصادی است (۷ و ۸)؛ حتی طولانی‌ترین آیه قرآن (بقره: ۲۸۲)، به تبیین جزئیات تنظیم اسناد تجاری می‌پردازد. از سوی دیگر تجارت حلال، عبادتی بزرگ و در ردیف جهاد نام برده می‌شود. برخی از محققان مالی، اخلاق و عدالت را به عنوان حق داشتن فرصت برابر تعریف می‌کند (۹). برخی مبنای فلسفی، سامانه مالی اسلامی را در عدل و احسان جمع‌بندی کرده‌اند (۱۰). و بر این اساس هرگونه معامله‌ای مبتنی بر غرر (نامعلومی)، میسر (قمار) و ربا مردود است (۱۱).

اخلاق در طراحی ابزار مالی

با بررسی فقه‌المعاملات، مبانی ضروری اخلاقی طراحی ابزارهای مالی به صورت «ممنوعیت‌ها» قابل استخراج خواهد بود (۱۲).

نقش مؤثر توسعه بازارهای مالی در رشد اقتصادی در مطالعات زیادی تأیید شده کرده است (۱). از طرف دیگر با طراحی ابزارها و نهاد های مالی متنوع، می‌توان بازار مالی را توسعه بخشید، تا شاهد توسعه اقتصادی در کشور باشیم (۲ و ۳). بر اساس این، تلاش می‌شود با نوآوری به تنوع ابزارهای مالی افزوده شود (۴). اما در این میان، بررسی نظام مالی در ایران نشان می‌دهد به جز اوراق مشارکت، اوراق دیگری طراحی و منتشر نشده است. تصویب قانون بازار سرمایه در آذر ۱۳۸۴ و همچنین تصویب لایحه توسعه ابزارهای مالی در سال ۱۳۸۸، بستر قانونی طراحی انواع مختلف اوراق بهادار اسلامی را فراهم و تسهیل نموده است. در این میان به نظر می‌رسد اولین گام، طراحی چارچوب مناسب اخلاقی برای طراحی محصولات مالی اسلامی است.

اخلاق در نظام مالی

بر پایه مبانی جهان‌بینی اسلامی به ویژه باور به حساسی سنجشگرانه قیامت، اخلاق و ارزش‌ها نمی‌توانند از رفتارهای

دکتر رضا راعی: توجیه‌های اخلاقی در اسلام در طراحی ابزارهای مالی

۳. مراحله: قیمت تمام شده کالا به علاوه مبلغ یا درصدی اضافی به عنوان سود (۲۰).

۴. بیع با ثمن آجل و سلف: اگر در بیع برای پرداخت ثمن مدت تعیین شود، بیع نسیه خواهد بود و چنانچه برای تحویل مبیع، مدت تعیین شود، بیع را سلف گویند.

۵. استصناع: در مقابل مبلغی معین، ساخت و تحویل چیز مشخصی در زمان معین، تعهد می‌شود (۲۱).

۶. اجاره: تملیک عمل یا منفعت در مقابل عوض (۲۲).

۷. وکالت: عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین، طرف دیگر را برای انجام امری نایب خود می‌نماید.

۸. جعاله: پرداخت حق‌الزحمه بر اساس بازدهی و عملکرد نماینده (۲۳).

با توجه به مبانی و اصول مطرح شده در مقاله حاضر می‌توان ملاحظات اخلاقی را در دو بخش طراحی محصول و نیز طراحی بازار آن تبیین کرد. در بخش طراحی محصول، ضوابط عمومی قراردادهای یا مبانی اخلاقی عبارتند از: ممنوعیت اکل مال به باطل، ربا، غرر، ضرر و ضرار و فعالیت‌های نامشروع.

در بخش ملاحظات اخلاقی طراحی بازار مالی، مهمترین هدف ایجاد نقدشوندگی^۲ بالاست. برای اینکه بازار مالی بتواند تخصیص بهینه سرمایه‌ها، کشف قیمت و افزایش نقدشوندگی (۲۴) را به خوبی انجام دهد، باید حداقل در سه بُعد اطلاعاتی^۳ (انعکاس کامل اطلاعات در قیمت‌ها)، تخصیصی^۴ (تخصیص سرمایه به بخش‌های اقتصادی با مزیت نسبی بالاتر) و عملیاتی^۵ (انجام معاملات با حداقل هزینه و زمان) کارا باشد (۲۵).

ممنوعیت اکل مال به باطل:

تصرف در اموال مردم بر وجه باطل، حرام و ممنوع است. ربا، قمار، سوگند و دروغ در معامله از مصادیق اکل مال به باطل است (۴).

ممنوعیت ربا:

تحريم ربا با توجه به قرآن، سنت و اجماع مسلمانان به قدری روشن است که حتی از ضروریات دین شمرده شده است (۱۳).

ممنوعیت غرر:

از مصادیق غرر، جهالت به خصوصیات قرارداد اعم از موضوع، تاریخ، مقدار و کیفیت است (۱۴). قراردادهایی که تحت شرایط قمار و شانس محض^۱ منعقد می‌شوند، حرام است.

ممنوعیت ضرر و ضرار:

با توجه به آیه ۲۳۳ سوره بقره و نیز روایات متعدد، لغوین در معنای ضرر، معانی مختلفی مانند خلاف نفع، ضد نفع، حال بد، نقص، سوء حال ذکر کرده‌اند.

ممنوعیت فعالیت‌های نامشروع:

فعالیت‌های نامشروع شامل کلیه خوراکی‌ها و نوشیدنی‌های حرام و خدمات غیراخلاقی است (۱۵).

اصول طراحی ابزار مالی

محصولات مالی اسلامی، مبتنی بر یک سلسله اصول اساسی است که عبارتند از:

۱. مضاربه: یعنی تجارت با سرمایه دیگری و تقسیم سود حاصله (۱۶ و ۱۷).

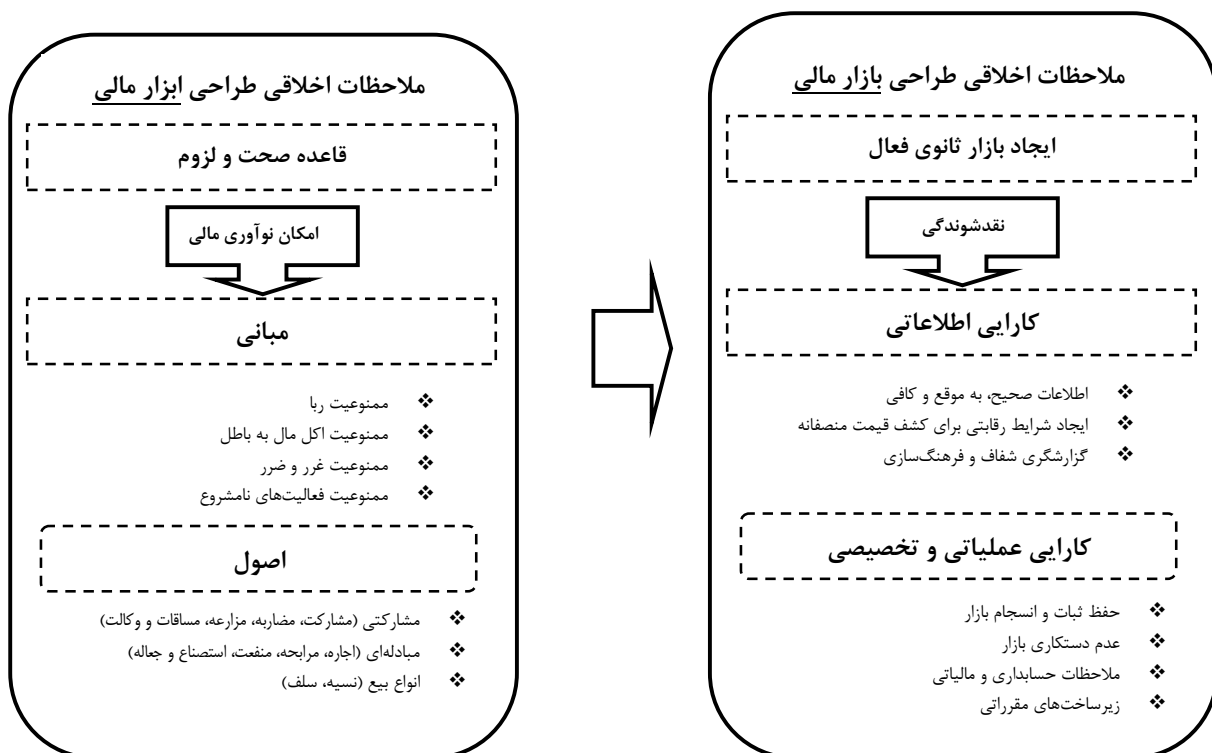
۲. شرکت: عبارت است از اینکه یک چیز برای دو نفر یا بیشتر باشد، و آن یا در عین است یا دین، یا منفعت، یا حق (۱۸ و ۱۹).

فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال چهارم، شماره های ۳ و ۴، ۱۳۸۸

نتیجه

مالی به دست می‌دهد. البته تدوین چارچوب مطلوب همچنان نیازمند تحقیقات جامع‌تر است.

الگوی مفهومی مقاله حاضر مبتنی بر ملاحظات اخلاقی ابزار (مبانی و اصول اخلاقی) و همچنین بازار مالی (کارایی اطلاعاتی، عملیاتی و تخصیصی)، چارچوب مفید و مناسبی برای طراحی ابزار

شکل ۱: الگوی اسلامی اخلاق در طراحی محصولات مالی

منابع

۱. کمیجانی اکبر، پوررستمی ناهید. تاثیر سرکوب مالی بر رشد اقتصادی (مقایسه اقتصادهای کمتر توسعه یافته و نوظهور). مجله پژوهش‌های اقتصادی ایران. ۱۳۸۷، شماره ۳۷: ۸۵-۲۴.
۲. راسخی سعید، رنجبر امید. اثر توسعه مالی بر رشد اقتصادی کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی. مجله دانش و توسعه. ۱۳۸۸، شماره ۲۷: ۱۶۹-۱۴۳.
۳. مهرآرا محسن، طلاکش نایینی حسین. بررسی رابطه توسعه مالی و رشد اقتصادی با رویکرد داده‌های تلفیقی پویا. مجله دانش و توسعه. ۱۳۸۸، شماره ۲۶: ۱۶۹-۱۴۳.

واژه نامه

1. Pure game of chance
بازی شانس محض (قمار و میسر)
2. Liquidity
نقدشوندگی
3. Information efficiency
کارایی اطلاعاتی
4. Allocation efficiency
کارایی تخصیصی
5. Operational efficiency
کارایی عملیاتی

15. Shahinpoor N (2009). The link between Islamic banking and microfinancing. *International Journal of Social Economics* 36(10): 996-1007.

۱۶. موسویان سیدعباس. بانکداری بدون ربا از نگاه شهید صدر.

مجله اقتصاد اسلامی. ۱۳۸۵، شماره ۲۱: ۱۰۱-۷۱

۱۷. ایزدی‌فرد علی اکبر. بررسی موضوع بهره در مضاربه بانکی.

مجله مقالات و بررسی‌ها. ۱۳۷۹، شماره ۶۸: ۱۰۷-۹۳.

۱۸. نوین پرویز. حقوق مدنی (۷) عقود معین (۲) شامل شرکت،

ودیعه، عاریه، وکالت، ضمان عقدی، حواله، کفالت، رهن، هبه.

چاپ اول. انتشارات گنج دانش. ۱۳۸۷: ۹۵-۲۴.

۱۹. نودهی محسن. بررسی امکان طراحی اوراق مناسب عملیات

شبه بازار باز با استفاده از تجربه‌های بانک‌های مرکزی ج.ا. ایران

و سودان. مجله اقتصاد اسلامی. ۱۳۸۷، شماره ۳۰: ۱۷۹-۱۷۳.

۲۰. موسویان سیدعباس. صکوک مباحه ابزار مالی مناسب برای

بازار پول و سرمایه اسلامی. مجله جستارهای اقتصادی. ۱۳۸۸،

شماره ۱۱: ۳۰-۹.

۲۱. نظریور محمدتقی، کمیجانی اکبر. چگونگی کاربرد عقد

استصناع در قانون عملیات بانکی بدون ربا. مجله اقتصاد اسلامی.

۱۳۸۷، شماره ۳۰: ۸۵-۶۹.

۲۲. حسن زاده علی، مجتهد احمد. پول و بانکداری و نهادهای

مالی. چاپ اول، انتشارات پژوهشکده پولی و بانکی. ۱۳۸۴: ص

۲۷۷.

۲۳. بهرام‌علی تیموری، مهرداد قندچی‌لر. چگونگی حذف غرر،

میسر و ربا در قراردادهای تکافل. مجله تازه‌های جهان بیمه.

۱۳۸۷، شماره‌های ۱۱۷ و ۱۱۸: ۴۲-۳۵.

۲۴. راعی رضا، تلنگی احمد. مدیریت سرمایه‌گذاری پیشرفته.

چاپ دوم، انتشارات سمت. ۱۳۸۷: ۴۸۵-۴۸۱.

۲۵. جهانخانی علی، تبریزی عبده. نظریه بازار کارای سرمایه.

مجله تحقیقات مالی. ۱۳۷۲، شماره ۱: ۲۱-۷.

۴. موسویان سیدعباس. ابزارهای مالی اسلامی (صکوک). چاپ

اول، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ۱۳۸۶: ۲۰۰-

۳۰.

۵. دادگر یدالله. اخلاق بازرگانی (کسب و کار) از منظر اقتصاد و

اقتصاد اسلامی. مجله پژوهشنامه بازرگانی. ۱۳۸۵، شماره ۳۸:

۸۸-۹۷.

۶. ایروانی جواد. اخلاق داد و ستد از دیدگاه آموزه‌های اسلامی.

چاپ اول، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع) و بنیاد پژوهش‌های

قرآنی حوزه و دانشگاه. ۱۳۸۵: ۱۴۵-۲۳۶.

۷. خاکباز افشین، هاشمی محمدحسین، راغفر حسین. اخلاق و

اقتصاد. چاپ اول، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و

اجتماعی. ۱۳۸۷: ۱۰۵-۲۸.

۸. دادگر یدالله، نمازی حسین. ارتباط اقتصاد متعارف با اقتصاد

ارتدکس و اقتصاد اخلاق مدار: موضوعات انتخابی در اقتصاد و

اقتصاد اسلامی. انتشارات شرکت سهامی انتشار. چاپ اول، ۱۳۸۵:

۳۴-۶۵.

9. Shefrin, H Statman M (1992). *Ethics, Fairness, Efficiency, and Financial Markets*. Institute of Chartered Financial Analysts Research Foundation.

۱۰. سروش ابوزر، صادقی محسن. مدیریت ریسک اوراق بهادار

اجاره (صکوک اجاره). مجله اقتصاد اسلامی. ۱۳۸۶، شماره ۲۷:

۱۶۳-۱۵۷.

۱۱. نجفی مهدی. اخلاق و کارایی در بازار سهام از دیدگاه

اسلام. مجله اقتصاد اسلامی. ۱۳۸۴، شماره ۱۸: ۱۵۶-۱۳۷.

۱۲. عیوضلو حسین، میسمی حسین. بررسی نظری ثبات و کارایی

بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف. مجله اقتصاد

اسلامی. ۱۳۸۷، شماره ۳۱: ۱۸۶-۱۶۱.

۱۳. یوسفی محمدرضا. امکان اجرای تدریجی شریعت (بررسی

موردی در ادبیات اقتصاد اسلامی). ۱۳۸۷، شماره ۳۰: ۱۴۳-۱۲۳.

۱۴. بهاروندی احمد. بیان و اثبات تفاوت ماهوی «معاملات مبتنی

بر غرر» و «قراردادهای پوشش ریسک» از منظر فقه امامیه.

فصلنامه راهبرد یاس. ۱۳۸۸، شماره ۱۸: ۲۵۱-۲۲۴.